

**МІЖ ПОЛЬСЬКИМ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВОМ
ТА РОСІЙСЬКИМ ПАНСЛАВІЗМОМ**

**BETWEEN POLISH SLAVOPHILISM
AND RUSSIAN PAN-SLAVISM**

УКРАЇНОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ
WORKING PAPERS IN UKRAINIAN STUDIES

1

Остап СЕРЕДА

**МІЖ ПОЛЬСЬКИМ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВОМ
ТА РОСІЙСЬКИМ ПАНСЛАВІЗМОМ**

**Сприйняття та розвиток слов'янських ідей
серед українських (руських) громадських діячів
підавстрійської Галичини у 60-х роках ХІХ століття**

**BETWEEN POLISH SLAVOPHILISM
AND RUSSIAN PAN-SLAVISM**

**Reception and Development of the Slavic Ideas by Ukrainian
(Ruthenian) Public Activists of Austrian Galicia in the 1860s**

Львів / Lviv

2012

УДК [94:323.1(=162.1):327.39(=16)(470)](477.83/.86)“185”

Середа О.В. Між польським слов'янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов'янських ідей серед українських (руських) громадських діячів підавстрійської Галичини у 60-х роках XIX століття. Between Polish Slavophilism and Russian Pan-Slavism. Reception and Development of the Slavic Ideas by Ukrainian (Ruthenian) Public Activists of Austrian Galicia in the 1860s / Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2012. – 44 с. (серія “Українознавчі розвідки. Working Papers in Ukrainian Studies”. Вип. 1).

Брошура започатковує серію малих книжкових видань “Українознавчі розвідки”, що виходитимуть в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. До першого випуску увійшли доповідь працівника Інституту Остапа Середи на XXI Міжнародному конгресі історичних наук (Амстердам, серпень 2010 р.) та коротка інформація про цей науковий форум.

The brochure opens a series of occasional scholarly publications, “Working Papers in Ukrainian Studies”, prepared at the I.Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. The first issue includes a conference paper by Ostap Sereda that was delivered at the XXI International Congress of Historical Sciences (Amsterdam, August 2010), and short information on this academic forum.

Рекомендувала до друку Вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ISBN 978-966-02-6587-5 (серія)
ISBN 978-966-02-6588-2 (Вип.1)

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України
© Остап Середа

ЗМІСТ

XXI Міжнародний конгрес істориків (Амстердам, 22–28 серпня 2010 р.): у пошуках місця історії в сучасному світі	7
Between Polish Slavophilism and Russian Pan-Slavism. Reception and Development of the Slavic Ideas by Ukrainian (Ruthenian) Public Activists of Austrian Galicia in the 1860s	11
Між польським слов'янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов'янських ідей серед українських (руських) громадських діячів підавстрійської Галичини у 60-х роках ХІХ століття	26

XXI Міжнародний конгрес істориків (Амстердам, 22–28 серпня 2010 р.): у пошуках місця історії в сучасному світі

Міжнародні конгреси істориків (їхня повна і точніша назва: “Міжнародні конгреси історичних наук”) мають давню історію, до якої причетні також й українські вчені. Вже на першому конгресі, що відбувся у вересні 1900 р. в Парижі, виступив відомий історик, правознавець та соціолог українського походження Максим Ковалевський. У міжвоєнний період участь у конгресах брали Мирон Кордуба, Микола Чубатий, Матвій Яворський та ін. Після Другої світової війни міжнародні конгреси істориків, які від 1950 р. стали проходити щоп’ять років, давали можливість зустрітися і дискутувати дослідникам з радянського і “західного” світів, а отже й українські науковці з діаспори (Лев Білас, Іван Лисяк-Рудницький, Ярослав Пеленський, Ярослав Рудницький, Роман Сербин, Ігор Шевченко) та представники академічних інститутів Києва, що в різні роки входили до радянських делегацій істориків (Володимир Голобуцький, Кузьма Дубина, Олександр Касименко, Юрій Кондуфор, Федір Шевченко та ін.), отримали на них рідкісну, як на ту добу, нагоду побачитися та обмінятися думками.

Напередодні XVIII конгресу, що відбувся у серпні–вересні 1995 р. в Монреалі, новосформований Український національний комітет істориків (УНКІ) було прийнято до Міжнародного комітету історичних наук (МКІН). Відтоді на цьому та наступних міжнародних конгресах істориків (Осло, 2000; Сідней, 2005) регулярно виступали як делегати УНКІ (Ярослав Ісаєвич, Омелян Прицак, Андрій Портнов), так і репрезентанти українознавчих осередків Північної Америки (Зенон Когут, Віктор Остапчук, Сергій Плохій, Франк Сисин)¹. В останні роки якнайбільше зу-

¹ Я. Д. Ісаєвич. Міжнародні конгреси істориків // *Енциклопедія історії України*. Т. 6. Київ, 2009. С. 714–726; Його ж. XIX Міжнародний конгрес істориків в Осло // *Український історичний журнал*. 2001. № 1. С. 159–160. Про вплив фактору “холодної війни” на тематику й атмосферу конгресів 50–80-х років ХХ ст., що слугували майданчиком як для теоретичних дискусій, так і для ідеологічного протистояння, див. С. П. Таборанський. *Теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на міжнародних конгресах історичних наук (1950–1990 рр.)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2012.

силь для розширення участі українських істориків у міжнародних комісіях та конгресах істориків робив голова УНКІ Я. Д. Ісаєвич. Він також брав активну участь у підготовці XXI Міжнародного конгресу істориків і, надаючи великої ваги цьому науковому форуму, дуже хотів, щоб на ньому була представлена українська історична наука. На жаль, усі теми, заявлені УНКІ, спочатку були відкинуті організаторами конгресу. І лише завдяки науковому авторитету Ярослава Дмитровича доповідь представника УНКІ – автора цього допису, була включена у програму.

XXI Міжнародний конгрес істориків відбувся 22–28 серпня 2010 р. у м. Амстердамі. Його було організовано Королівським історичним товариством Нідерландів, Міжнародним інститутом соціальної історії, Національною бібліотекою Нідерландів та Амстердамським університетом. Урочисте відкриття конгресу в Амстердамському музичному театрі було тематично присвячене взаємодії людини та води, що є дуже важливою проблемою історії як Нідерландів, так і усього людства. Надалі протягом п'яти днів роботи конгресу відбулося 112 сесійних засідань та круглих столів (до 10–15 одночасно), присвячених найрізноманітнішим аспектам історичних студій (загальна програма та тези доповідей вміщені на веб-сторінці www.ichs2010.org). “Падіння імперій”, “Місто як культура”, “Релігія та влада” були визначені головними темами конгресу. Серед його учасників були відомі історики Гайден Вайт, Юрген Кока, Джованні Леві, П'єр Нора, Роже Шартъє та ін.

Мабуть, у центрі уваги були засідання, що стосувалися культурної історії та пошуку місця історичних студій в сучасному світі. Назву лише окремі сесії, присвячені цим тематичним полям: “Біографія та мікроісторія”, “Ми є тим, що їмо та вдягаємо. Їжа та одяг в історії”, “Змінна культура подорожування”, “Колоніальні імперії в Африці та культурна гібридність”, “Концепція простору в новочасній історії”, “Обряди мертвих”, “Сексуальне насильство: історія, культури та репрезентації”, “Місто, знання та комунікація”, “Культурні трансфери та міжнародні відносини”; “Історія та етика”, “Національні історії та глобалізація історії”, “Хто володіє історією? Минулі та сучасні джерела”, “Історична свідомість та культурна ідентичність в глобалізованому світі”, “Національна ідентичність та гегемонічна пам'ять”, “Значення історії для політики та культури”. Ряд

сесій висвітлювали проблеми міграцій, релігійної толерантності, гендерних відносин, історичної демографії, порівняльної історії. Натомість практично не було доповідей та сесій, які можна було б віднести до традиційних ділянок політичної подієвої чи соціально-економічної історії, – останні радше розглядалися через призму “культурного” перелому в історичних студіях. Наприклад, дослідники історії парламентаризму на кількох сесіях аналізували парламентарні практики, риторику промов та символізм парламентських церемоній.

Особливе зацікавлення викликала дискусія щодо неоднозначності суспільних, зокрема педагогічних, функцій історика у сучасному світі, наприклад “публічного історика”, якому в суспільному дискурсі відводиться роль професійного інтерпретатора минулого. Зокрема, італійський історик Паоло Пецціно підкреслив суперечність між науковим прагненням історика уникати надмірних спрощень у визначенні винуватців та жертв воєнних злочинів та завданням судових інститутів чітко встановити відповідальність обвинувачених. Про надужиття над історією в сучасному суспільстві, що ведуть до її вульгаризації, іконізації та фальсифікації, на урочистому закритті конгресу в заключній лекції “На захист гідності Кліо” говорила відома нідерландська письменниця Неллеке Ноордервліт. Зробивши цілком амстердамське порівняння історії, яку використовують практично усі, з “повією у вікні в дільниці червоних ліхтарів”, вона наголосила на тому, що до історії все-таки слід ставитися з повагою, та на суспільній ролі істориків – “захищати права людей минулого”, бути своєрідними представниками минулих поколінь у сьогоденні.

Ряд доповідей, виголошених на Конгресі, безпосередньо стосувалися історії України та Центрально-Східної Європи. Зокрема, на сесії “Панславізм та неославізм”, організованій Міжнародною комісією дослідження історії слов’ян, з доповіддю “Між польським слов’янофільством та російським панславізмом: сприйняття та розвиток слов’янських ідей серед українських (руських) громадських діячів півдавстрійської Галичини у 60-х роках ХІХ століття” виступив працівник Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України Остап Серета (його участь в Конгресі як делегата УНКІ була спонсорована Центром досліджень історії України ім. П. Яцика та Фондом кафедр українознавства). На іншій сесії цієї ж комісії докторант Міланського

університету Андреа Франко представив доповідь “Україна як наріжний камінь панславізму: погляди Миколи Костомарова”.

Викладач Києво-Могилянської академії Наталія Шліх-та виголосила доповідь “Конструювання ідентичності в рамках стратегії виживання церкви у радянській державі” на сесії “Християнство та комунізм в Європі”. Працівниця Інституту народознавства НАН України Оксана Кісь взяла участь у роботі конференції Міжнародної федерації досліджень жіночої історії, що відбувалася одночасно з конгресом в Амстердамі, на якій виступила з доповіддю “Фемінінність використовувана та оспорувана: досвіди жінок у національно-визвольній збройній боротьбі на Західній Україні у 1940–1950-х рр.”

Українська тематика розглядалася також у ряді інших виступів на конгресі. Зокрема, італійський історик Луїджі Каяні проаналізував українські політичні дискусії щодо трактування Голодомору у виступі на сесії “Етика, історичні дослідження та право”. Однак назагал можна відзначити, що східноєвропейська проблематика розглядалася відносно рідко. Керівниками та активними учасниками практично усіх міжнародних комісій, що організовують сесії конгресу, є історики із Західної Європи та Північної Америки, звідси й певний “заходоцентризм” його тематики.

Під час роботи конгресу відбулися два засідання Генеральної асамблеї МКІН. Перше засідання асамблеї розпочалося з вшанування пам’яті видатних істориків, що недавно відійшли у вічність, серед них й голови УНКІ Я.Ісаєвича. На засіданнях асамблеї ухвалено провести наступний 22-й конгрес у 2015 р. в м. Цзинань (Китай, провінція Шандунь) та обрано нове Бюро МКІН. Новим Генеральним секретарем МКІН став проф. Роберт Франк (Сорбонна, Франція), Президентом – проф. Мар’ятта Гієтала (Університет Тампере, Фінляндія).

Between Polish Slavophilism and Russian Pan-Slavism.

Reception and Development of the Slavic Ideas by Ukrainian (Ruthenian) Public Activists of Austrian Galicia in the 1860s

This paper deals with the politics of Slavic identification among educated Galician Ukrainians (Ruthenians) in the period that followed the 1848-1849 revolution. It focuses on the eastern part of the crown-land of Galicia that bordered on the Russian empire. Galicia's population consisted mainly of three ethno-religious groups: Greek Catholic (Uniate) Ukrainians (customarily called at that time Ruthenians), Roman Catholic Poles, and Jews (Mitnagdim, Hasidim and Reform). These three groups comprised in 1857 respectively 44.83 %, 44.74 % and 9.69 % of the whole population¹. In Eastern Galicia (which is nowadays one of the Western regions of Ukraine) Ruthenian Greek Catholics, mostly peasants, were the majority (66.53% in 1857), although throughout the 19th century the socially dominant landed class predominantly identified with the Polish *natio*, while the Jewish artisans and merchants defined the character of the urban culture of smaller towns. This province presented a kind of microcosms of the Danubian monarchy, although its position on the imperial border, especially its historical and cultural ties with adjacent borderlands of the Russian empire, its late inclusion in the Habsburg realm (1772), and relative backwardness of its population created an image of contested terrain.

In my paper I shift from the intellectual history of the "Slavic idea" to the question of its reception and development in the context of the regional politics of nationalism. The cultural and political ideas of Slavic reciprocity and unity appeared to have been important issues in the public debate, and subsequently they made an impact on the formation of modern national identities.

These ideas were especially important for the period under consideration. The constitutional experiments and reforms of the 1860s

¹ These figures are calculated from the 1857 Austrian census. See Krzysztof Zamorski, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857-1910* (Cracow 1989), 69-71. The absolute number of the inhabitants of Galicia in 1857 was 4,632,866 in total, including 2,077,112 Ruthenian Greek Catholics, 2,072,633 Roman Catholics and 448,973 Jews. According to the 1869 census, these three groups comprised respectively 42.53 %, 46.08 % and 10.57 % of 5,444,689 Galicians.

profoundly transformed the political structure of the empire: they led to the formation of a new constellation of national-political alliances and also to the emergence of the public sphere. For the non-dominant nationalities (to which Galician Ruthenians belonged) it was also a time of the development of their first political national programs that involved Romantic-type debates on their national character, identity and political mission.

Today anyone who views the region as a stronghold of Ukrainian nationalism will be astonished to discover the prevalence of Polonophile and then Russophile orientations throughout most of the 19th century. As John-Paul Himka has commented, different constructions of nationality among Galician Ruthenians resembled “Icarian flight in almost all directions”: Ukrainian, Russian, Polish and Rusyn². In his study Himka identifies several political, social and cultural factors that contributed to the success of Ukrainophilism at the turn of the 20th century.

In my own research on the shaping of Ruthenian national identifications in the 1860s and 1870s, I have tried to show how the emerging public sphere provided new venues for debate over identity, and new possibilities to reformulate and re-codify existing traditions through the interaction of national-political actors³. In particular, until then the term “Slavic” was often used among educated Galician Ruthenians to define traditional elements of Ruthenian identity, church ritual or the church-based literary language, but the political meaning of the term and its relation to emerging national identities was unclear. In the period of political transformations the debate on the question of Slavic and national identification and its possible political consequences was very intense because of the political instability in both the Russian and Austrian empires and on the international stage.

² John-Paul Himka, “The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in Almost All Directions,” in R. G. Suny and M. D. Kennedy, eds., *Intellectuals and the Articulation of the Nation* (Ann Arbor 1999), 112.

³ Ostap Sereda, ““Whom Shall We Be?” Public Debates over the National Identity of Galician Ruthenians in the 1860s,” in *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Band 49, Heft 2 (2001): 200-212; Ejusd, “From Church-Based to Cultural Nationalism: Early Ukrainophiles, Ritual-Purification Movement and Emerging Cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s,” in *Canadian American Slavic Studies* vol. 40, no. 1 (2006): 21-47.

To elaborate this point further, I will concentrate specifically on the turbulent period of 1865–1868 – roughly between the appointment of the federalist Richard Belcredi government and the final “autonomization” of Galicia, when the public confrontation around the Slavic ideas reached its peak. During that period Austria was defeated by Prussia, and the key principles of the Dualist system were established. All the political changes brought the growth of Pan-Slavic ideas in the Habsburg Empire that culminated in the Moscow Slavic congress of 1867⁴. In the case of Galician Ruthenians there were very interesting shifts of political and national ideas, and of individual and collective self-identifications. Thus, the influence of Slavic ideas on national identity and political imagination, and the constructed and contested character of Pan-Slavic ideas and movements are the key issues of this paper.

From Austroslavism to Russian Pan-Slavism

In the 1840s and 1850s the spread of ideas of Slavic reciprocity in Galicia, bordering on the Russian empire, was seen by Austrian imperial authorities as an effect of the growth of Russian influences (or sometimes of Polish anti-Austrian conspiracy) and treated with fear as dangerous and punishable. Taking into account the strong pro-Habsburg loyalism of Ruthenian priests of the mid-19th century, the Russian or Polish versions of Slavic solidarity were not very popular, as long as leading Galician-Ruthenian figures counted on the support of the Viennese government against the Poles. Clearly, after 1848, for many, Austroslavism was the main option. This attitude began to change from the late 1850s, when the Austrian government gradually lost interest in Galician Ruthenians as a counterbalancing factor in Galicia and instead began working on a compromise with Polish politicians⁵.

⁴ The growing political role of Russian Pan-Slavism in the 1860s (“the peak of a whole era of Slavic fellowship”) was discussed in several fundamental studies, including Hans Kohn, *Pan-Slavism, Its History and Ideology* (Notre Dame 1953), 130-145; Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Pan-Slavism, 1856–1870* (New York 1956), 172-287; Sergei Nikitin, *Slavianskie komitety v Rossii v 1858-1876 godakh* (Moscow 1960), 156-259; Mieczysław Tanty, *Panślawizm, carat, Polacy: Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku* (Warsaw 1970).

⁵ Veronika Anna Wendland, *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848–1915* (Vienna 2001), 132.

Russian Pan-Slavism, which rapidly went from being an intellectual trend to being a political factor, provided an alternative. Unlike in the 1830s and 1840s, Russian imperial diplomacy in the late 1850s began to exploit the Slavic question for its own purposes. Already at the end of the 1850s, Russian officials began to make advances to Slavic activists and Slavic issues received a significant place in the Russian public debates⁶. Between 1858 and 1870, branches of the Slavic Benevolent Society were established in Moscow, St.Petersburg, Kyiv and Odessa. While their initial focus was on the South Slavs' liberation from the Ottomans, it soon shifted to the Slavic issues in the Habsburg monarchy and, after the Polish January uprising, to the neutralization of the Polish influence on the Slavs. In this context, the Galician Ruthenians also attracted the interest of the Russian Pan-Slavists. Already in 1863 the Slavic Benevolent Society sent parcels of Russian books to Galicia⁷. One of the main experts of the Society, Father Mikhail Raevskii (1811–1894), a priest at the Russian embassy in Vienna, elaborated a program how to attract Ruthenians as well as other Austrian Slavs by using Russian fine literature, journals and financial support⁸. As it appears from the letters and published articles of Father Raevskii, he saw the relations between Slavs and the Danubian Empire only as conflictual, and considered Galician Ruthenians convinced Russians fighting against Polish domination.

The role of Galician Ruthenians in the Russian Pan-Slavic plans was further illustrated in the travel accounts of Vasilii Kel'siev (1835–1872), who spent some time in Galicia in 1866–1867. That the ideas of Kel'siev were supported by the Russian Pan-Slavists can be derived from the fact that his travel accounts were disseminated by the Slavic Benevolent committee in Moscow. An interesting personality,

⁶ Innesa Churkina, "Obshchestvennyie, nauchnyie i kul'turnyie sviazi slavian Avstriiskoi monarkhii i Rossii v 60-ie hody XIX v.," in *Istoriia, kultura, etnografia i fol'klor slavianskikh narodov (VII mezhdunarodnyi s'ezd slavistov, Varshava, Avgust 1973. Doklady sovetskoi delegatsii)* (Moscow 1973), 187-188, 196; O. V. Pavlenko, "'Slavianskii factor' v otnosheniakh Rossii i Avstrii v 40–60-e gody XIX veka," in *Slaviano-germanskie issledovania* (Moscow 2000), vol. 1-2, 257-260.

⁷ Nil Popov, *Kratkii otchet o desiatiletnei deiatelnosti (1858–1868) Slavianskago Blahotvoritelnago komiteta v Moskve* (Moscow 1868), 19-20.

⁸ V. N. Kondrat'eva, "Zapiski M. F. Raievskoho o polozhenii podvlastnykh Avstrii narodov," in V. D. Koroliuk, ed., *Slaviano-hermanskie otnosheniia* (Moscow 1964), 181-196; Mikhail Raevskii, "O natsional'nom i relihioznom dvizhenii ruskago naroda v Galitsii," *Khristianskoie chteniie*, no. 2 (1862): 111-128.

Kel'siev was a former Russian political emigrant close to the circle of Alexander Herzen, and then a Panslavic activist who was pardoned by the Russian government. Typically for a Russian Pan-Slavist, Kel'siev saw the realization of the Slavic ideal in the confluence of all Slavs into one nation with a common language and a single Orthodox Church. To achieve this ideal, all Slavic people had to accept one literary language, Russian⁹. Thus, the question of the spoken language of Ruthenians took on a political meaning. Kel'siev saw no need to teach Ruthenian children their native language. Instead they had to learn Russian, which was soon to become "the dominant language in Eastern Europe"¹⁰. The refusal of Galician Ruthenians to accept the Russian language as a literary medium would undermine Pan-Slavic plans, while the success of the Russophile trend in Galicia would become the first Pan-Slavic accomplishment. Thus, the Ukrainophile movement that emerged in the early 1860s among Galician Ruthenians was considered a dangerous tendency by Russian Pan-Slavists. In fact, the Pan-Slavic activities initiated by the Russian Slavic committees in Galicia in the 1860s had a Pan-Russian character.

In the mid-1860s, in the atmosphere of political dissatisfaction with Vienna, the pro-Russian orientation became dominant in the Ruthenian camp. One of the most popular Galician Ruthenian writers and activists, Father Ivan Naumovych (1826–1891) argued in August 1866 that Ruthenians must acknowledge their affinity with Russians (with «the whole Russian world») in order not to be dependent on the political context and particularly on the good will of Polish politicians in Galicia. He proclaimed "on behalf of many" that "we are not Ruthenians from 1848, we are true Russians"¹¹. This declaration marked a transformation of a significant part of Old Ruthenians into

⁹ Clearly, Kel'siev was not very original. Similar ideas had circulated at least since the 1840s. But he put stronger emphasis on linguistic assimilation than, for example, Fedor Tiutchev, who in the 1840s argued foremost for the acceptance of religious Orthodoxy by Austrian Slavs (Dzhong Khi-Sok, "Ideia slavianskogo edinstva v mirovozzrenii F. I. Tiutcheva", in *Slavianskii vopros: Vekhi istorii* (Moscow 1997), 60-61).

¹⁰ Vasilii Kel'siev, *Galichina i Moldaviia, putevyie pis'ma* (St. Petersburg 1868), 84.

¹¹ Odyn imenem mnohykh [Ivan Naumovych], "Pohliad v buduchnost," *Slovo*, no. 59 (8 August 1866): 1-2. For a detailed interpretation of the meaning of this article, see John-Paul Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900* (Montreal 1999), 23-28.

Russophiles. Afterwards Russian Pan-Slavic rhetoric figured prominently in Russophile publications, so the declaration also indicated a shift from Austroslavism to Russian Pan-Slavism.

There was a visible growth in the attention of Russian conservative nationalists to the Galician Ruthenians in 1866–1867. *Moskovskie Vedomosti* (edited by Mikhail Katkov), which specialized in anti-Polish polemics¹², became more interested in the self-declared Galician Russians. Because they were persecuted by the Poles, the latter could be presented as oppressors (not victims) of the Russians, and this alleged victimization by the Poles partly justified anti-Polish measures in the Western provinces of the Russian Empire and undermined the aspirations of the Poles to supremacy in the Slavic world. Thus, *Moskovskie Vedomosti* frequently reported on the misfortunes of the “Galician Russians,” collected donations for them, and appealed to readers to help Galician Russophiles¹³. The Galician Ukrainophiles were also mentioned in this context as accomplices of the Poles¹⁴.

Galician Russophiles became one of the main recipients of financial and intellectual aid of the Slavic Benevolent committees, although the aid was relatively small¹⁵. Ukrainian historiography traditionally explained the growth of Russophilism in Galicia by Russian imperial and Pan-Slavic financial aid. In a pioneering study on the Russophiles, Veronika Wendland argued instead that the Galician Russophile movement was the product of Galician conditions and not Russian-inspired¹⁶. In fact, at the beginning of the 20th century when the subsidies substantially increased, Galician Russophilism declined as a political factor.

Although one cannot ascribe the growth of Galician Russophilism exclusively to Russian financing, the ideological influence of

¹² Edward Thaden, *Conservative Nationalism in 19th-Century Russia* (Seattle 1964), 56.

¹³ On the writings by Mikhail Katkov see J. D. Morison, “Katkov and Panslavism,” *The Slavonic and East European Review* vol. 46, no. 107 (1968): 425-427. On the literary readings [*literaturnye chtenia*] at Moscow University where donations were collected for the Galician Ruthenians, see *Moskovskie Vedomosti*, no. 22 (27 January 1867): 1; no. 69 (28 March 1867): 1.

¹⁴ *Moskovskie Vedomosti*, no. 21 (26 January 1867): 2.

¹⁵ Innesa Churkina, “Obshchestvennyie, nauchnyie i kul’turnyie sviazi,” 202; Veronika Anna Wendland, *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848-1915*, 432-433

¹⁶ *Ibid*, 482-483.

Russian Pan-Slavists was an important factor. In some cases Russian financial aid did indeed influence the national identification of a person or a group. Still, more important than direct financial subsidies was the flow of information on the policy of imperial centres, and speculation on possible territorial changes that could bring Eastern Galicia under Romanov's rule¹⁷.

The declaration of Naumovych appeared immediately after the defeat of Austria at Sadova in clear anticipation of the advance of Russian troops into Galicia, yet the Galician Russophiles miscalculated and had to wait for the Russian armies until 1914. In the atmosphere of growing Russian-Austrian tensions, they were seen as agents of the rival side and this perception hindered their chances of achieving their political goals under the Habsburg monarchy. Stefan Kieniewicz called the 1866 declarations in *Slovo* a fatal tactical mistake of the Galician Ruthenian leaders¹⁸. In fact, the declarations unintentionally assisted Galician Polish politicians to secure a better position in Vienna and present themselves as guardians against dangerous Pan-Slavic tendencies.

Polish Slavophilism versus Russian Pan-Slavism

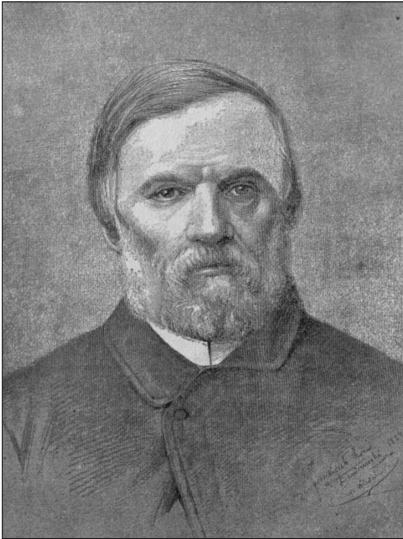
If before the 1830 November uprising, the main ideologists of Polish Slavophilism shared the view that only Russians preserved a truly Slavic culture¹⁹, after the defeat of the uprising, many Polish Slavophiles turned in an anti-Russian direction. They began to emphasize the mission of Poland to unite Slavs in the fight against Russian despotism²⁰. In the 1850s and 1860s Franciszek Duchiniński (1816–

¹⁷ Such plans circulated among the Russian Pan-Slavists in the mid-1860s (Dzhong Khi-Sok, "Ideia slavianskogo edinstva v mirovozzrenii F. I. Tiutcheva", 64). The inclusion of Galician Ruthenians (considered to be "true Russians") in the Russian Empire was considered a priority of foreign policy by prominent Russian Slavophiles N. Danilevskii and I. Aksakov still in the 1880s (V. M. Khevroлина, "Ideia slavianskogo edinstva vo vneshnepoliticheskikh predstavleniakh pozdnykh slavianofilov (konets 70 – seredina 90-kh godov XIX v.)", in *Slavian-skii vopros: Vekhi istorii* (Moscow 1997), 92-93).

¹⁸ Stefan Kieniewicz, *Adam Sapieha (1828–1903)* (Lwów 1939), 360.

¹⁹ Andrzej Walicki, "Adam Gurowski: Polish Nationalism, Russian Panslavism and American Manifest Destiny," in *Russian Review* vol. 38, no. 1 (1979): 6.

²⁰ V. A. Diakov, "Slavianofil'skie tendentsii v pol'skoi obshchestvennoi mysli nakanune i vo vremia Slavianskogo siezda 1848 g.", in M. Dostal', ed., *Slavianskie siezdy XIX-XX vv.* (Moscow 1994), 41.

Franciszek Duchński

1893), a Polish-Ruthenian noble from Right-Bank Ukraine and a follower of Prince Adam Czartoryski, tried to offer a scholarly historical-ethnographic justification for the total exclusion of Russians from the Slavic community.

Duchński exercised a considerable influence on the Polish national-political imagination until the 1880s, although eventually he was denied a place in the Polish intellectual canon²¹. It is noteworthy that he continued a certain Ukrainophile tendency that had developed within Polish Slavophilism together with

the Romantic adoration of peasant culture and folklore. For example, a prominent figure in Polish émigré circles, Father Piotr Semenenko (1814–1886), believed that only the simple uneducated Ruthenian people, located in the center of Slavdom, who preserved the virgin values of Slavic culture, could be the basis of the future Slavic federation²².

²¹ As Andrzej F. Grabski has noted, the contemporary Polish public were sharply divided over the views of Duchński. Several prominent Polish thinkers, such as Joachim Lelewel, Wincenty Pol, Bronisław Trentowski accepted his concepts, although many did not take them seriously (Andrzej F. Grabski, "Na manowcach myśli historycznej. Historiozofia Franciszka H. Duchńskiego," in *Perspektywy przeszłości. Studia i szkice historiograficzne* (Lublin 1983), 222-239). In the mid-1880s Jan Baudouin de Courtenay published a harsh, critical pamphlet against Duchński, accusing him in spreading "national chauvinism and tribal hatred" (Jan Baudouin de Courtenay, *Z powodu jubileuszu profesora Duchńskiego* (Kraków 1886)). At the same time a celebratory description of his colourful personality and ideas appeared in print (A. G. [Agaton Giller], *O życiu i pracach F.H. Duchńskiego kijowianina* (Lwów 1885)). Duchński's consequent legacy for Ukrainian political thought was brilliantly outlined in Ivan Lysiak Rudnytsky, "Franciszek Duchinski and His Impact on Ukrainian Political Thought," in *Essays in Modern Ukrainian History* (Edmonton 1987), 187-201.

²² S. Kalembka, "Pojęcie narodu w publicystyce obozu demokratycznego Wielkiej Emigracji," in J. Gockowski and A. Walicki, eds., *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych* (Warsaw 1977), 165.

Like other contemporary Polish Ukrainophiles, Duchiniński always stressed Polish-Ruthenian cultural, political, and racial unity. In his view, these two Slavic peoples historically belonged to one, "Aryan" or Indo-European racial family, as opposed to Muscovy–Russia, which did not belong to European civilization and Slavdom in general, because it represented another, "Turanian" race. "Muscovians" were thus not considered Slavs, while Poles and Ruthenians were presented as the defenders of Slavic and European freedom against the Russian tyrannical system.

In the 1860s all main Polish periodicals in Galicia argued accordingly that the Ruthenians (both from Galicia and Little Russia) "are different from the inhabitants of Muscovy in the most essential principles of national existence," that they are inseparably united by history with the Poles, and that "Muscovites" were in fact the enemies of true Slavs²³. Interestingly enough, these ideas were modified and propagated in 1866–1867 by a group of Polish Ukrainophiles led by Paulin Swięcicki (1841–1876). He stressed the need to protect Europe from Russia by "an unbreakable wall", Slavic Ukraine-Rus', and thus to support the development of the Ruthenian nationality²⁴. In political imagination these principles supported the re-emergence of the Polish state within its historical borders, where Ruthenians would be given certain autonomy.

Ukrainian Slavophilism and Its Transformation in Galicia

Obviously, Ruthenian Russophiles, not to mention Russian Pan-Slavists, resolutely rejected Duchiniński's concepts²⁵. The attitude of the group of young Galician-Ruthenian Ukrainophiles was more nuanced and contradictory. Ivan Lysiak Rudnytsky showed how Duchiniński's views became in fact accepted by the main proponents of Ukrainian nationalism in the 20th century²⁶. But in the 1860s Galician-Ruthenian Ukrainophiles did not support them, probably because

²³ "Jak Moskale sfałszowali swe dzieje, aby się nazwać Słowianami," *Dziennik Literacki*, no. 21 (1861): 167.

²⁴ [Paulin Swięcicki], "Słowo wstępne," *Siolo*, no. 1 (1866): I-IV.

²⁵ A. N. Pypin, *Panslavizm v proshlom i nastoiashchem* (1878) (Moscow 1913), 42.

²⁶ Ivan Lysiak Rudnytsky, "Franciszek Duchinski and His Impact on Ukrainian Political Thought," 187-201.

they were considered false by the Ukrainian scholars and activists from the Russian Empire, whose ideas they tried to follow.

Leading Ukrainian activists in the Russian empire, the former members of the Cyril and Methodius Brotherhood, such as Mykola (Nikolai) Kostomarov (1817–1885), were inspired more by West Slavic than by Russian Slavophiles, yet until the 1870s they ultimately connected Ukrainian revival with the liberation of all Slavs and the creation of a Russia-centered Pan-Slavic federation. What clearly differentiated Ukrainian Slavophiles from Russian Pan-Slavists was the postulate of a radical democratic restructuring of Russia. Yet unlike Polish Slavophiles, they envisioned Russia as a significant part of the future Pan-Slavic union²⁷. When in 1860 Kostomarov contributed an anonymous article to *Kolokol*, in which he could freely express his national views, he argued that Southern Rus' should be part of the future Slavic union, perhaps even under the Russian emperor, and should constitute a separate political entity encompassing all territories where people spoke the "Southern Russian" language²⁸.

After 1863, under the influence of the Polish uprising, Galician Ukrainophiles made a clear shift from that version of Ukrainian Slavophilism that was developed in the Russian empire. Their political imagination was most fully expressed by the journalist Ksenofont Klymkovych (1835–1881) in 1865 in the journal *Meta*²⁹. His program included important elements of Austroslavism, an anti-Russian version of the Polish Slavophilism, and some key notions of Ukrainian Slavophilism of the Cyril and Methodius Brotherhood.

Klymkovych wished that Austria would abandon its attempts to play the leading role among the German states and focus instead on Slavdom. Austria's mission was thus to oppose Russian and particularly Russian Pan-Slavic influences. For this, it had to satisfy the federalist demands of the Slavic nationalities within the Habsburg

²⁷ Johannes Remy, "Panslavism in the Ukrainian National Movement from the 1840s to the 1870s", in *Journal of Ukrainian Studies* vol. 30, no. 2 (2005): 34, 49-50.

²⁸ *Ibid.*, 38-39.

²⁹ The role of the Slavic idea for the political concepts of Galician Ukrainophiles is also dealt with in Feodosii Steblii, "Slovians'ka ideia v interpretatsii ukrains'koi publitsystyky v Halychyni 60–80-kh rr. XIX st. (za materialamy narodovs'koi presy)," in Iaroslav Isaievych and Iaroslav Hrytsak, eds., *Druhyy Mizhnarodnyy kongres ukrainistiv (L'viv, 22-28 serpnia 1993 r.)*. *Dopovidi i povidomlennia. Istoria*, vol.1 (L'viv 1994), 199-208.

Empire. Klymkovych argued that all Ukrainian lands which until that time had belonged to the Russian Empire were to be incorporated into the Slavic federation constructed on the basis of the Habsburg monarchy³⁰. If Russia planned to take over Galicia and use it as the base for dominating the heart of Slavdom and Russifying all Slavic peoples, then the mission of Galician Ukrainophiles and all Ukrainians was to oppose Russian attempts to rule over the Slavs³¹. The political choice of the “nation of South Rus’” in favor of or against Russia could influence the political outcome of Slavic movement: a Russian-Slavic Empire of slaves or a brotherly federation of Slavs under the rule of the Habsburgs³².

Obviously, the St.Petersburg foreign censorship office banned *Meta*³³, and its circulation was limited to Eastern Galicia. Some prominent Russian Ukrainophiles like Kostomarov had to denounce it publicly³⁴. Later, East Ukrainians often considered the ideas of *Meta* the result of a childish desire to play high politics instead of engaging in more productive educational work³⁵. In Galicia of the late 1860s, what inspired a great many Galician Ruthenians was not the image of Little Russia (Ukraine) playing central a role in Slavdom or defending Slavdom, Austria, and Europe against Russian Pan-Slavism, but rather Russian Pan-Slavic ideas, the notion that Russia would intervene in the Ruthenian–Polish conflict, and the image of powerful Slavic state led by Russians.

And it was rather symbolic for the political tendencies following Austria’s defeat at Sadova and the consequent failure of Austro-slavism that the same person who propagated the anti-Russian version of Ukrainian Slavophilism, Klymkovych, changed sides in 1867 and himself contributed to the growth of Russian Pan-Slavism. In the last part of my paper I will focus on a particularly interesting case of

³⁰ Ksenofont Klymkovych, “Federatsia i ii znachennie dlia Avstrii,” in *Meta*, no. 4 (31 March 1865): 106.

³¹ “Ohliad politychnii,” in *Meta*, no. 1 (17 February 1865): 29–32.

³² “Slafianofylstvo moskovs’ke,” in *Meta*, no. 1 (17 February 1865): 23–25.

³³ The circular is published by Liubov Histseva, “Kaidany na usta narodu,” in *Ukraina*, no. 46 (1990): 21.

³⁴ Mykhailo Drahomanov, “Shevchenko, ukrainofily i sotsializm,” in Mykhailo Drahomanov, *Vybrane* (Kyiv 1991), 387.

³⁵ Oleksandr Hrushevs’kyi, “Mykhailo Drahomanov i halyts’ka molod’ 1870-kh rr.,” in *Ukraina* 6 (1926): 44–45.

Pan-Slavic activity in the Habsburg monarchy after the *Ausgleich*, the publication of the newspaper *Slavianskaia Zaria* (Slavic Star).

The Ideas of *Slavianskaia Zaria* (1867–1868)

The journal was one of the results of the Slavic Congress in Moscow of 1867. Among its 66 delegates were four Ruthenians. A young journalist and engineer from Vienna, Iosyf Livchak (1839–1914), appeared the most active in the contacts with Russian authorities. Since 1863 he had published several Ruthenian journals in Vienna, vacillating between Ukrainophilism and Russophilism. In 1865 he made the first trip to Warsaw, St.Petersburg and Moscow, and afterwards he mostly followed the Russian Pan-Slavist line.

The scholars who studied the discourse of Russian organizers of the Slavic Congress in Moscow noted the attempts to reassure Slavic activists that Russia had no expansionist plans and only wanted to promote the Russian language as an instrument of Slavic cultural unity³⁶. Indeed, before and after the Congress there were several public negations by prominent Russian Pan-Slavists of a desire to establish Russian political hegemony over future Slavic union³⁷. As Ivan Aksakov declared in February 1867, the spiritual, moral unification of Slavs was to be achieved first as a precondition for political unification³⁸.

But the sphere of politics was not totally abandoned. Some “plan of Grand Duke Konstantin” was secretly discussed among selected Slavic guests, including Galician Ruthenians Yakiv Holovatskyi and Iosyf Livchak, Konstantin himself, his assistants, and Mikhail Katkov. It implied the formation of another Slavic state on the Western borders of the Russian empire, a West Slavic Empire, which would be dynastically connected with Romanovs, structured according to the federative principle and supportive of Russian policy. Some accounts mentioned that this imagined imperial state would include Poles and Czechs, thus it was probably envisioned as a successor of Austro-Hungary³⁹. The above mentioned Livchak also held a separate meet-

³⁶ Sergei Nikitin, *Slavianskie komitety v Rossii v 1858-1876 godakh*, 156-259.

³⁷ Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Pan Slavism*, 243.

³⁸ Ibid, 252; J. D. Morison, “Katkov and Pan Slavism,” 428-429.

³⁹ Sergei Nikitin, *Slavianskie komitety v Rossii v 1858-1876 godakh*, 196-197; J. D. Morison, “Katkov and Pan Slavism,” 428; Mieczysław Tanty, *Pan Slavism, carat, Polacy: Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*, 103.

ing with the Russian Minister of Education D. A. Tolstoy, after which he received a grant to establish a Russian journal in Vienna, *Slavianskaia Zaria*⁴⁰. The paper began publication in July 1867.

Slavianskaia Zaria developed a specific version of Russian Pan-Slavism, arguing for the national unification of the Austrian Slavs through the Russian literary language, and imagining the appearance of a Slavic state under the Habsburg rule that would be separate from Russia but Russian-speaking. This West Slavic state would be a natural ally of Russia⁴¹. The concept included some elements of traditional Austroslavism, but foremost it followed the plans discussed at the Moscow Slavic Congress. Evidently, *Slavianskaia Zaria* made the “plan of Grand Duke Konstantin” public in a form that would preserve the façade of loyalism to the Habsburgs. This plan was approved by its Russian sponsors. Indeed, the idea of a federative Slavic Austria that would be a satellite of Russia was discussed by Katkov in *Moskovskie vedomosti* still in 1870–1871⁴².

Yet only 20 issues of *Slavianskaia Zaria* had appeared by the end of May 1868. The periodical ceased to be published because the subscription was very small, and the Moscow Slavic committee did not find resources to finance it after the governmental founding was spent⁴³. Evidently, the failure of the Russian Pan-Slavists to establish a centralized organization at the Prague meeting of Slavic activists in May 1868 diminished Russian interest in the publication of the newspaper.

The life and death of *Slavianskaia Zaria* was reflected in detail in the correspondence of Father Raevskii with Nil Popov, a professor of Moscow University and secretary of the Moscow Slavic commit-

⁴⁰ Mieczysław Tanty, *Panslawism, carat, Polacy: Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*, 117, 225, 229-231; Veronika Anna Wendland, *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848-1915*, 433.

⁴¹ See its program in *Zolotaia Hramota 17* (Viden' 1867): 139–140. On the Russian financial support for *Slavianskaia Zaria* see V. Matula and I. V. Churkina, eds., *Zarubezhnyie slavianie i Rossiia. Dokumenty arkhiva M. F. Raievskogo: 40-80 hody XIX v.* (Moscow 1975), 372; and also my article: “Epizod z istorii poshyrennia rosiis'kykh panslavists'kykh idei u Habsburz'kii monarkhii (1868 rik),” *Visnyk Lvivs'koho universytetu. Seria istorychna* 37/2 (2002): 106–118.

⁴² J. D. Morison, “Katkov and Panslavism,” 431.

⁴³ It is both surprising and telling that the publication of *Slavianskaia Zaria* has not even been mentioned in an otherwise very detailed and thorough standard Soviet study of the activities of the Slavic Benevolent Committees: Sergei Nikitin, *Slavianskie komitety v Rossii v 1858-1876 godakh*, 156-259.

tee. An attempt by Father Raevskii to persuade Professor Popov and the Moscow Slavic committee to renew the journal in August, 1868, was fruitless⁴⁴. Interestingly enough, the correspondence shows that the journal was in fact run by Ksenofont Klymkovych, who to a great public surprise, had been the second editor from the very beginning.

Klymkovych's case vividly demonstrates how, because of the rapid changes in the political landscape of the Habsburg monarchy, the views of many Galician-Ruthenian public activists vacillated between competing notions of Slavic reciprocity. For one of the first issues, Klymkovych wrote an editorial under the telling title "Should the Little Russian question exist?" He argued for the unification of all Slavic tribes into the "single great cultural nation" (*odnu velikuiu kulturnuiu natsiu*). Those Slavic activists (including Ukrainophiles) who consciously attempted to divide Slavic nations acted against their own interests. Klymkovych knew how to annoy the sympathizers of the Ukrainian idea. He claimed that the Ukrainian national movement had no prospects because it was launched not out of historical necessity, but out of the conscious imitation of Western and Southern Slavs⁴⁵.

Yet Klymkovych was not the only outstanding Ukrainophile participating in this Pan-Slavic journal. The first issue of *Slavianskaia Zaria* included a letter of Kostomarov, who wanted to reinterpret its program in his own way. In his letter Kostomarov criticized that version of Pan-Slavism that insisted on inclusion of all Slavs in the Russian empire (as "impossible and harmful"), and supported the idea of the creation of a separate Slavic state or several states to the West of Russia. He argued that the spread of the Russian language should not become an obstacle to the development of other Slavic languages (possibly implying, but not directly mentioning, Ukrainian, the use of which was already restricted by the Valuev circular), and that Russian should be used only as the language of inter-Slavic communication⁴⁶. As this example shows, Slavic ideas were interpreted in various ways

⁴⁴ *Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiiskoi Federatsii* (State Archives of the Russian Federation, Moscow), collection 1750 (Slavic Benevolent Society), inventory 1, file 72, sheet 26-30 (Father Mikhail Raevskii to Professor Nil Aleksandrovich Popov, 4 August, 1868).

⁴⁵ K. G. Klimovich, "Sleduiet li byt' maloruskomu voprosu?", in *Slavianskaia Zaria*, no. 2 (12 August 1867): 37-43.

⁴⁶ N. Kostomarov, "Korrespondentsia," in *Slavianskaia Zaria*, Program (13 July 1867): 18-22.

depending on the political context, and even the use of Pan-Slavic rhetoric allowed interested actors to promote their own national agenda.

Several cases discussed above demonstrate also that one cannot take “Slavic” as an essential and “objective” category. Instead, the “Slavic idea” appeared to be a changing concept that was reshaped in public discourses. In the 1860s several competing Slavic ideas carried different national-political agendas. Their invented and contested character became especially clear in the context of Polish–Russian rivalry and was very much centered on the lands populated by the Ukrainian (Ruthenian) population. Both the Polish and Russian versions of Slavophilism/Panslavism included Galician Ruthenians as important allies who would help to expunge adversaries from the imagined ideal Slavic realm. The growing sense of modern nationalism determined how the Slavic world and its political future were defined by interested national actors.

On the other hand, Slavic ideas allowed adherents not to break completely with Polish or Russian cultural spheres⁴⁷, thus the respective Russian or Polish versions of Pan-Slavism corresponded well with the Russophile and Polonophile concepts of Ruthenian identity. If thinkers of the “romantic epoch” had to prove that the existence of their respective nations was justified by their mission “in the service of the universal progress of humanity,”⁴⁸ the Slavic world provided a convenient pan-national framework, a micro-universe, within which the role of the nation can be better explained. Also, while visions of national independence were already present in the political imagination of the Ruthenian national activists of the period, the concepts of a Slavic federation were still considered as much more realistic. Thus, the question of the national identity of Galician Ruthenians at this stage was often perceived through the changing logic of Slavic reciprocity, liberation and unity.

⁴⁷ This point is well developed in the article of Johannes Remy.

⁴⁸ Andrzej Walicki, “Adam Gurowski: Polish Nationalism, Russian Panslavism and American Manifest Destiny,” 1.

МІЖ ПОЛЬСКИМ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВОМ ТА РОСІЙСЬКИМ ПАНСЛАВІЗМОМ.

Сприйняття та розвиток слов'янських ідей серед українських (руських) громадських діячів підавстрійської Галичини у 60-х роках XIX століття

В цій розвідці розглядається політика слов'янської ідентифікації у середовищі освічених галицьких українців (русинів) у період після революції 1848–1849 років. У центрі уваги – східна частина коронного краю Галичини, що межувала із Російською імперією. Населення Галичини складалося головним чином із трьох етно-релігійних груп: українських греко-католиків (у той час їх зазвичай називали русинами), польських римо-католиків, та євреїв (ортодоксів, хасидів та реформістів). На 1857 рік ці три групи складали відповідно 44,83 %, 44,74 % та 9,69 % від усього населення провінції¹. У Східній Галичині русини греко-католики (здебільшого селяни) становили більшість (66,53 % на 1857 р.), хоча впродовж XIX століття соціально домінуючий клас землевласників переважно ідентифікувався із польською *natio*, тоді як єврейські ремісники та купці визначали характер менших міст. Ця провінція становила собою своєрідний мікрокосм Дунайської монархії, хоча її розташування біля кордону імперії, і особливо історичні та культурні зв'язки із прилеглим пограниччям Російської імперії, пізній вхід до складу габсбурзьких володінь (1772 р.) та відносна відсталість доклалися до створення образу спірної території.

У своєму дослідженні я переходжу від інтелектуальної історії “слов'янської ідеї” до питання її сприйняття та розвитку у регіональному контексті політики націоналізму. Культурні та політичні ідеї слов'янської близькості та єдності були важливими

¹ Ці дані обчислено за австрійським переписом населення 1857 р. Див. K. Zamorski. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910*. Kraków, 1989. S. 69-71. Загальна кількість населення Галичини на 1857 р. становила 4 632 866 осіб, з яких 2 077 112 були греко-католиками, 2 072 633 – римо-католиками, а 448 973 – євреями. За переписом 1869 р., ці три групи складали, відповідно, 42,53 %, 46,08 % та 10,57 % від 5 444 689 галичан.

питаннями у громадських суперечках і відтак вплинули на формування модерних національних ідентичностей.

Ці ідеї мали особливе значення для періоду, що його розглядаю у своїй статті. Конституційні експерименти та реформи шістдесятих років XIX століття докорінно змінили політичну структуру імперії: вони призвели до утворення нових констеляцій національно-політичних союзів, а також до виникнення публічної сфери. Для недомінантних національностей (до яких належали галицькі русини) це був також час розвитку перших політичних національних програм, що охопив суперечки в дусі романтизму з приводу національного характеру, ідентичності та політичної місії.

Хоча сьогодні цей регіон звично вважається твердиною українського націоналізму, впродовж більшої частини XIX століття тут переважали спочатку полонофільська, а згодом – русофільська орієнтації. Як вказує Іван-Павло Химка, різні конструювання національності серед галицьких русинів нагадували “польоти Ікара у майже всіх напрямках”: українському, російському, польському та русинському². У своїй розвідці І.-П. Химка розкриває низку політичних, суспільних та культурних чинників, що доклалися до успіху українофільства на зламі XX століття.

У власних дослідженнях формування національної ідентифікації русинів у 60–70-х роках XIX століття я намагався продемонструвати, яким чином публічна сфера, що розвивалася, надала нові засоби для дебатів з приводу ідентичності, а також нові можливості для реформулювання та рекодифікації існуючих традицій через взаємодію національно-політичних гравців³. Зокрема, до того часу термін “слов’янський” часто застосовувався серед освічених галицьких русинів на позначення традиційних складників руської ідентичності, церковного обряду, або

² J.-P. Himka. The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in Almost All Directions // *Intellectuals and the Articulation of the Nation* / Ed. by R. G. Suny and M. D. Kennedy. Ann Arbor, 1999. P. 112.

³ O. Sereda. “Whom Shall We Be?” Public Debates over the National Identity of Galician Ruthenians in the 1860s // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2001. Band 49. Heft 2. S. 200-212; Ejud. From Church-Based to Cultural Nationalism: Early Ukrainophiles, Ritual-Purification Movement and Emerging Cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s // *Canadian American Slavic Studies*. 2006. Vol. 40, no. 1. Pp. 21-47.

заснованої на церковній літературної мови; але політичне значення терміну і його стосунок до нових національних ідентичностей були неясними. У період політичних перетворень суперечки щодо питання слов'янської та національної ідентифікації, а також його можливих політичних наслідків були вельми інтенсивними через політичну нестабільність як у Російській, так і у Австрійській імперіях і на міжнародній арені.

Аби розвинути цей аргумент далі, я зосереджуюся на буремному періоді 1865–1868 рр. – згрубша між призначенням федералістського уряду Ріхарда Белькреді та остаточною “автономізацією” Галичини, коли протистояння навколо слов'янських ідей досягло свого піку. У цей період Австрія зазнала поразки від Пруссії, і було встановлено ключові принципи системи дуалізму. Всі ці політичні зміни призвели до зростання ваги панславістських ідей у Габсбурзькій імперії – зростання, кульмінацією якого став Слов'янський з'їзд 1867 року у Москві⁴. У випадку галицьких русинів спостерігалися цікаві зміни політичних та національних уявлень, а також індивідуальних та колективних самоідентифікацій. Відтак чільними питаннями цієї розвідки є вплив слов'янських ідей на національну ідентичність та політичну уяву, а також сконструйований і спірний характер панславістських ідей та рухів.

Від австрославізму до російського панславізму

У 1840–1850-х роках імперська австрійська влада вважала, що поширення ідей спорідненості слов'ян у Галичині, що межувала із Російською імперією, є проявом зростання російських впливів (або ж антиавстрійської змови поляків) і розглядала їх із обавою, як ідеї небезпечні і карані. Враховуючи сильну прогабсбурзьку доляльність руських священиків у середині XIX століття,

⁴ Про зростаючу політичну роль російського панславізму у шістдесятих роках XIX століття (“вершину цілого віку слов'янської дружби”) йшлося у низці фундаментальних досліджень, зокрема Н. Kohn. *Pan-Slavism, Its History and Ideology*. Notre Dame, 1953. Pp. 130-145; М. В. Petrovich. *The Emergence of Russian Pan Slavism, 1856–1870*. New York, 1956. Pp. 172-287; С. Никитин. *Славянские комитеты в России в 1858-1876 годах*. Москва, 1960. С. 156-259; М. Tanty. *Panślawizm, carat, Polacy: Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*. Warszawa, 1970.

російська чи польська версії солідарності слов'ян не користувалися особливою популярністю, доки чільні галицько-руські діячі розраховували на підтримку віденського уряду супроти поляків. Зрозуміло, що після 1848 р. головним вибором багатьох був австрославізм. Ця настанова почала змінюватися з кінця 1850-х рр., коли австрійський уряд поступово втратив інтерес до галицьких русинів як врівноважуючого чинника у Галичині, а натомість почав шукати компромісу із польськими політиками⁵.

Альтернативу забезпечив російський панславізм, який швидко перетворився з інтелектуальної моди на політичний чинник. На відміну від 30-х і 40-х років, на кінець 50-х років XIX століття російська імперська дипломатія почала експлуатувати слов'янське питання для власних цілей. Вже тоді російські урядовці почали заgravати із слов'янськими діячами, а слов'янським питанням надавалась значна роль у громадських дебатах в Росії⁶. Між 1858 та 1870 роками відділи Слов'янського благодійного товариства засновано у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві та Одесі. Хоча спершу діяльність товариства зосереджувалася на визволенні південних слов'ян з-під османського панування, невдовзі вона поширилася на слов'янські питання у Габсбурзькій монархії; а після польського Січневого повстання – на нейтралізацію польського впливу на слов'ян. У цьому контексті галицькі русини також зацікавили російських панславістів. Вже у 1863 році Слов'янське благодійне товариство надсилало у Галичину пакунки з російськими книжками⁷. Один із чільних експертів товариства, о. Михайл Раєвський (1811–1894), священник при посольстві Росії у Відні, розробив програму поширення впливу на русинів, а також інших слов'ян Австрійської імперії, засобами

⁵ V. A. Wendland. *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848–1915*. Wien, 2001. S. 132.

⁶ И. Чуркина. Общественные, научные и культурные связи славян Австрийской монархии и России в 60-е годы XIX в. // *История, культура, этнография и фольклор славянских народов (VII международный съезд славистов, Варшава, Август 1973. Доклады советской делегации)*. Москва, 1973. С. 187-188, 196; О. В. Павленко. "Славянский фактор" в отношениях России и Австрии в 40–60-е годы XIX века // *Славяно-гурманские исследования*. Москва, 2000. Т. 1-2. С. 257-260.

⁷ Н. Попов. *Краткий отчет о десятилетней деятельности (1858–1868) Славянского Благотворительного комитета в Москве*. Москва, 1868. С. 19-20.

художньої літератури, періодики та фінансової підтримки⁸. З листів о. М. Раєвського видно, що стосунки між слов'янами та Дунайською монархією він розглядав лише як конфліктні, а галицьких русинів вважав переконаними росіянами, що борються проти польського панування.

Роль галицьких русинів у планах російських панславистів ширше ілюструють мандрівні нотатки Васілія Кельсієва (1835–1872), який у 1866–1867 рр. провів певний час у Галичині. Те, що ідеї В. Кельсієва користувалися підтримкою російських панславистів, можна висувати із того факту, що його мандрівні нотатки поширював Слов'янський благодійний комітет у Москві. В. Кельсієв був цікавою особистістю – колишнім російським політичним емігрантом, близьким до кола Александра Герцена, а згодом – діячем панславистського руху, що отримав помилування від російського уряду. Типово для російського панслависта, В. Кельсієв вбачав здійснення слов'янського ідеалу у об'єднанні усіх слов'ян у єдиний народ із спільною мовою та єдиною православною Церквою. Для досягнення цього ідеалу всі слов'янські народи мали прийняти єдину літературну мову – російську⁹. Відтак, питання розмовної мови русинів отримало політичну вагу. В. Кельсієв не вважав за потрібне навчати руських дітей їхньої рідної мови. Натомість вони мали вчити російську, яка невдовзі мала стати "панівною мовою у східній Європі"¹⁰. Відмова галицьких русинів прийняти російську мову як засіб літературного спілкування підважила б плани панславистів, а успіх русофільської течії у Галичині став би

⁸ В. Н. Кондратьева. Записки М. Ф. Раевского о положении подвластных Австрии народов // *Славяно-германские отношения* / Отв. ред. В. Д. Королук. Москва, 1964. С. 181-196; М. Раевский. О национальном и религиозном движении русского народа в Галиции // *Христианское чтение*. 1862. Ч. 2. С. 111-128.

⁹ Зрозуміло, що В. Кельсієв був не надто оригінальним. Подібні ідеї циркулювали принаймні з 40-х років XIX століття. Однак, він зробив сильніший наголос на мовну асиміляцію, ніж, наприклад, Фьодор Тютчев, який у 1840-х роках в першу чергу агітував за прийняття православ'я серед слов'янських народів Австрії. (Д. Хи-Сок. *Идея славянского единства в мировоззрении Ф. И. Тютчева* // *Славянский вопрос: Вехи истории*. Москва, 1997. С. 60-61).

¹⁰ В. Кельсієв. *Галичина и Молдавия, путевые письма*. Санкт-Петербург, 1868. С. 84.

першим досягненням їхнього руху. Відтак, українофільський рух, що виник серед галицьких русинів на початку 60-х років XIX століття, російські панслависти вважали небезпечною тенденцією. Насправді панславистська діяльність, що її у 1860-х роках в Галичині розгорнули російські слов'янські комітети, мала панросійський характер.

Однак на середину 1860-х років, в атмосфері політичного розчарування Віднем, у руському таборі стала переважати проросійська орієнтація. Один із найпопулярніших галицько-руських письменників та діячів, о. Іван Наумович (1826–1891) у серпні 1866 році стверджував, що русини мусять визнати свою спорідненість із росіянами (“со всім русским міром”), аби унезаможити себе від змін політичного контексту, а особливо – від доброї волі польських політиків у Галичині. Він проголосив “іменем многих”, що “ми не рутени з 1848 року, ми – настоящіі русскіі”¹¹. Ця декларація позначила перетворення значної частини давніших “старорусинів” на русофілів. З цього часу російсько-панславистська риторика була виразно присутньою у русофільських виданнях, отож ця декларація позначила також і перехід від австрославізму до російського панславізму.

Увага російських консервативних націоналістів до галицьких русинів помітно зросла у 1866–1867 роках. “Московские ведомости” (під редакцією Міхаїла Каткова), часопис, що спеціалізувався у антипольській риторичі¹², почав виявляти більший інтерес до самопроголошених галицьких росіян. Оскільки їх переслідували поляки, то поляків можна було змалювати гнобителями (а не жертвами) росіян; а це частково виправдовувало антипольські заходи у західних провінціях Російської імперії і підважувало польські претензії на лідерство у слов'янському світі. Так, “Московские Ведомости” часто писали про недолю “галицьких росіян,” збирали кошти для них і закликали читачів допомагати

¹¹ Один іменем многих [Іван Наумович]. Погляд в будучність // *Слово*. 1866. 8 серпня. Ч. 59. С. 1-2. (Тут і далі правопис цитованих галицько-руських текстів частково осучаснено). За детальною інтерпретацією суті цієї статті див. J.-P. Himka. *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900*. Montreal, 1999. Pp. 23-28.

¹² E. Thaden. *Conservative Nationalism in 19th-Century Russia*. Seattle, 1964. P. 56.

галицьким русофілам¹³. У цьому контексті галицьких народодівців-українофілів представляли союзниками поляків¹⁴.

Галицькі русофіли стали одними з чільних отримувачів фінансової та інтелектуальної підтримки з боку Слов'янських благодійних комітетів, хоча ця підтримка була порівняно невеликою¹⁵. Українська історіографія традиційно пояснювала поширення русофільства в Галичині головним чином фінансовою підтримкою з боку російських імперських та панславистських структур. Натомість у своєму новаторському дослідженні русофілів Вероніка Вендланд вказала, що русофільський рух в Галичині був наслідком галицьких обставин, а не російського впливу¹⁶. Насправді, на початку ХХ століття, коли фінансова підтримка істотно зросла, галицьке русофільство як політичний чинник занепало.

Хоча зростання галицького русофільства годі списати винятково на російське фінансування, ідеологічний вплив російських панславистів відігравав важливу роль. У низці випадків фінансова підтримка з боку Росії таки впливала на національну ідентифікацію певної особи чи групи. Тим не менш, більшу вагу, ніж пряма фінансова підтримка, мали поширення інформації щодо політики імперських центрів, а також припущення з приводу можливих територіальних змін, що могли б помістити східну Галичину під правління Романових¹⁷.

¹³ Щодо творів Міхаїла Каткова див. J. D. Morison. Katkov and Pan Slavism // *The Slavonic and East European Review*. 1968. Vol. 46, no. 107. Pp. 425-427. Щодо літературних читань в Московському університеті, на яких збирали пожертви для галицьких русинів, див. *Московские Ведомости*. 1867. 27 января. № 22. С. 1; 28 марта. № 69. С. 1.

¹⁴ *Московские Ведомости*. 1867. 26 января. № 21. С. 2.

¹⁵ И. Чуркина. Общественные, научные и культурные связи. С. 202; V. A. Wendland. *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848-1915*. S. 432-433

¹⁶ *Ibid.* S. 482-483.

¹⁷ Такі плани циркулювали у середовищі російських панславистів у середині 60-х років ХІХ століття (Д. Хи-Сок. *Идея славянского единства в мировоззрении Ф. И. Тютчева*. С. 64). Прилучення галицьких русинів (яких мали за "справжніх росіян") до Російської імперії пріоритетом зовнішньої політики ще у 1880-их роках вважали видатні російські слов'янофіли Н. Данилевський та І. Аксаков (В. М. Хевролина. *Идея славянского единства во внешнеполитических представлениях поздних славянофилов (конец 70-середины 90-ых годов XIX в.)* // *Славянский вопрос: Вехи истории*. Москва, 1997. С. 92-93).

Наумовичева декларація з'явилася відразу після поразки Австрії під Садовою, у виразному очікуванні вступу російських військ у Галичину, але галицькі русофіли помилилися у своїх сподіваннях і на російські війська мусили чекати аж до 1914 р. У атмосфері зростаючого російсько-австрійського протистояння у них вбачали союзників супротивника, а таке сприйняття зменшувало їхні шанси на здобуття політичних цілей. Стефан Кеневич назвав декларації 1866 року у "Слові" фатальною тактичною помилкою чільників галицьких русинів¹⁸. І справді, ці декларації ненавмисне допомогли польським політикам Галичини запевнити собі краще становище у Відні і представити себе охоронцями проти небезпечних панславістських тенденцій.

Польське слов'янофільство versus російський панславізм

Якщо до листопадового повстання 1830 року чільні ідеологи польського слов'янофільства поділяли погляд, що лише росіяни зберегли справді слов'янську культуру¹⁹, після поразки повстання численні польські слов'янофіли повернулися проти Росії. Вони почали наголошувати на місії Польщі об'єднати слов'ян у боротьбі проти російського деспотизму²⁰. У 1850–1860-х рр. Францішек Духінський (1816–1893), польсько-руський шляхтич з Правобережної України і послідовник князя Адама Чарторийського, зробив спробу надати наукове історично-етнографічне обґрунтування повного виключення росіян із спільноти слов'ян.

Ф. Духінський мав відчутний вплив на національно-політичну уяву поляків до вісімдесятих років ХІХ століття, хоча, зрештою, не здобувся на місце у польському інтелектуальному каноні²¹. Варто зазначити, що він продовжував певну українофільську

¹⁸ S. Kieniewicz. *Adam Sapięha (1828–1903)*. Lwów, 1939. S. 360.

¹⁹ A. Walicki. Adam Gurowski: Polish Nationalism, Russian Pan Slavism and American Manifest Destiny // *Russian Review*. 1979. Vol. 38, no. 1. P. 6.

²⁰ В. А. Дяков. Славянофильские тенденции в польской общественной мысли накануне и во время Славянского съезда 1848 г. // *Славянские съезды XIX-XX вв.* / Ред. М. Досталь. Москва, 1994. С. 41.

²¹ Як зазначив Анджей Грабський, тогочасна польська громадськість була гостро поділеною у питанні поглядів Ф. Духінського. Низка видатних польських мислителів, таких як Йоахим Лелевель, Вінценти Поль, Броніслав

тенденцію, що розвинулася у рамках польського слов'янофільства разом із романтичним обоженнюванням селянської культури та фольклору. Наприклад, о. Пйотр Семененко (1814–1886), видатна постать у польських емігрантських колах, вважав, що основою майбутньої слов'янської федерації зможе стати лише простий неосвічений руський народ, що знаходився у осерді слов'янства і зберігав незаймані цінності слов'янської культури²².

Подібно до інших польських українофілів його доби, Ф. Духінський завжди підкреслював польсько–руську культурну, політичну та расову єдність. На його переконання, ці два слов'янські народи історично належали до однієї, “арійської” або індоєвропейської расової родини – на відміну від Московії–Росії, яка не належала до європейської цивілізації та слов'янства загалом, оскільки представляла іншу, “туранську” расу. Відтак, “москвитів” він не вважав за слов'ян, а поляків та русинів представляв як оборонців слов'янської та європейської свободи проти тиранічної системи росіян.

Відповідно, у шістдесятих роках ХІХ століття усі головні польські часописи Галичини стверджували, що русини (як галицькі, так і наддніпрянські) “відрізняються від мешканців Москви за найголовнішими принципами національного буття,” що історія нерозривно пов'язала їх із поляками, а “москалі” насправді завжди були ворогами справжніх слов'ян²³. Цікаво, що

Тренговський, приймали його концепції, хоча чимало сучасників не сприймали їх поважно (А. F. Grabski. Na manowcach myśli historycznej. Historiozofia Franciszka H. Duchńskiego // *Perspektywy przeszłości. Studia i szkice historiograficzne*. Lublin, 1983. S. 222-239). У середині 1880-х років Ян Бодуен де Куртене опублікував гостро критичний памфлет проти Ф. Духінського, якого звинуватив у поширенні “національного шовінізму та плеємінної ненависті” (Jan Baudouin de Courtenay, *Z powodu jubileuszu profesora Duchńskiego*. Kraków, 1886). В цей же час друком вийшов схвальний опис його колоритної особистості та ідей (А. G. [Agaton Giller]. *O życiu i pracach F. H. Duchńskiego kijowianina*. Lwów, 1885). Вплив спадку Ф. Духінського на українську політичну думку блискуче окреслив Іван Лисяк-Рудницький: I. L. Rudnytsky. Franciszek Duchinski and His Impact on Ukrainian Political Thought // *Essays in Modern Ukrainian History*. Edmonton, 1987. Pp. 187-201.

²² S. Kalemka. Pojęcie narodu w publicystyce obozu demokratycznego Wielkiej Emigracji // *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasow porozbiorowych* / Red. J. Gockowski i A. Walicki. Warszawa, 1977. S. 165.

²³ Jak Moskale sfałszowali swe dzieje, aby się nazwać Słowianami // *Dziennik Literacki*. 1861. № 21. S. 167.

у 1866–1867 рр. ці ж ідеї у модифікованому вигляді пропагувала група польських українофілів на чолі із Павлином Свенціцьким (1841–1876). Він наголошував на потребі захистити Європу від Росії “непереборним муром” слов’янської Русі-України, а отже підтримати розвиток руської національності²⁴. В політичній уяві ці принципи підтримували відтворення польської держави у її історичних кордонах, із наданням русинам певної автономії.

Українське слов’янофільство та його перетворення у Галичині

Очевидно, що галицько-руські русофіли – не кажучи вже про російських панславів – рішуче відкидали ідеї Ф. Духінсько-го²⁵. Ставлення групи молодих галицьких народовців-українофілів було більш нюансованим і суперечливим. Іван Лисяк-Рудницький показав, як погляди Ф. Духінського прийняли чільні представники українського націоналізму у ХХ столітті²⁶. Однак у 1860-х рр. галицько-руські українофіли не підтримували їх, оскільки серед українських науковців та діячів Російської імперії (чиї ідеї галичани намагалися наслідувати) вони вважалися хибними.

Чільних українських діячів у Російській імперії, колишніх членів Кирило-Мефодіївського товариства, таких як Микола Костомаров (1817–1885), більше надихали західнослов’янські, а не російські слов’янофіли, однак до сімдесятих років ХІХ століття українське відродження вони пов’язували із визволенням усіх слов’ян і створенням панславівської федерації довкола Росії. Від російських панславів українських слов’янофілів виразно відрізняв постулат радикальної демократичної реструктуризації Росії. Однак, на відміну від польських слов’янофілів, вони бачили Росію важливою частиною майбутнього панславівського союзу²⁷. Коли у 1860 р. М. Костомаров написав анонімну статтю у “Колокол”, в якій міг вільно висловити свої національні погляди, то

²⁴ [Paulin Święcicki]. *Słowo wstępne* // *Siolo*. 1866. № 1. S. I-IV.

²⁵ А. Н. Пыпин, *Панславизм в прошлом и настоящем* (1878). Москва, 1913. С. 42.

²⁶ I. L. Rudnytsky. Franciszek Duchinski and His Impact on Ukrainian Political Thought. Pp. 187-201.

²⁷ J. Remy. Panславизм in the Ukrainian National Movement from the 1840s to the 1870s // *Journal of Ukrainian Studies*. 2005. Vol. 30, no. 2. Pp. 34, 49-50.

Ксенофонт Климкович

стверджував, що Південна Русь повинна увійти до складу майбутнього слов'янського союзу, можливо навіть підвладного російському імператорові, і становити окрему політичну одиницю, що охоплювала б усі землі, населення яких говорить "південноросійською" мовою²⁸.

Після 1863 р., під впливом польського повстання, у середовищі галицьких народоців-українофілів відбувся виразний відхід від тієї версії українського слов'янофільства, що виникла у Російській імперії. Найповнішого виразу їхній політичній уяві надав жур-

наліст Ксенофонт Климкович (1835–1881) у часописі "Мега" у 1865 р.²⁹ Його програма містила важливі елементи австрославізму, антиросійську версію польського слов'янофільства, а також низку ключових ідей українського слов'янофільства Кирило-Мефодіївського товариства.

К. Климкович бажав, щоби Австрія відмовилася від спроб грати чільну роль серед німецьких держав, а натомість зосередилася на слов'янстві. Відтак, місія Австрії полягала у тому, аби опиратися російським і, зокрема, російським панславістським впливам. Для цього їй слід було задовольнити федералістські вимоги слов'янських національностей в межах Габсбурзької імперії. К. Климкович писав, що всі українські землі, які до того належали до Російської імперії, слід було включити у слов'янську

²⁸ Ibid. Рр. 38-39.

²⁹ Про роль слов'янської ідеї для політичних уявлень галицьких українофілів ідеться також у: Ф. Стеблій. Слов'янська ідея в інтерпретації української публіцистики в Галичині 60–80-х рр. XIX ст. (за матеріалами народовської преси) // *Другий Міжнародний конгрес україністів (Львів, 22–28 серпня 1993 р.)*. Доповіді і повідомлення. Історія / Ред. Я. Ісаєвич, Я. Грицак. Т. 1. Львів, 1994. С. 199-208.

федерацію, побудовану на основі Габсбурзької монархії³⁰. Якщо Росія планувала захопити Галичину і використати її як базу для опанування серця слов'янського світу і русифікації усіх слов'янських народів, то місія галицьких українофілів та усього руського народу полягала у тому, аби опиратися намаганням Росії панувати над слов'янами³¹. Політичний вибір “народу Южної Русі” на користь або не на користь Росії міг вплинути на політичні результати слов'янського руху: російсько-слов'янська імперія рабів, або ж братня федерація слов'ян під правлінням Габсбургів³².

Передбачувано, комітет іноземної цензури у Санкт-Петербурзі ще у грудні 1863 р. заборонив “Мету”³³, тож її обіг обмежувався східною Галичиною. Низка видатних російських українофілів за прикладом М. Костомарова мусили публічно її засудити³⁴. Пізніше наддніпрянці часто вважали ідеї “Мети” наслідком дитячого бажання бавитися у високу політику замість того, щоб займатися більш продуктивною освітньою працею³⁵. Та й і у Галичині наприкінці шістдесятих років ХІХ століття значну кількість галицьких русинів надихав не образ Малоросії (України), що відігравала б чільну роль у слов'янському світі або захищала б слов'янство, Австрію та Європу від російського панславізму, а російські панславістські ідеї – думка про те, що Росія втрутиться на їхньому боці у русько-польський конфлікт, а також образ потужної слов'янської держави під проводом росіян.

Доволі символічним для політичних тенденцій, що слідували поразці Австрії під Садовою і подальшого занепаду австрославізму було те, що К. Климкович – діяч, який пропагував антиросійську версію українського слов'янофільства – у 1867 р. змінив переконання і особисто доклався до зростання

³⁰ К. Климкович. Федерація і її значення для Австрії // *Мета*. 1865. 31 березня. Ч. 4. С. 106.

³¹ Огляд політичний // *Мета*. 1865. 17 лютого. Ч. 1. С. 29-32.

³² Славянофільство московське // *Мета*. 1865. 17 лютого. Ч. 1. С. 23-25.

³³ Повідомлення Петербурзького комітету іноземної цензури від 24 грудня 1863 р. опубліковане у: Л. Гісцева. Кайдани на вуста народу // *Україна*. 1990. № 46. С. 21.

³⁴ М. Драгоманов. Шевченко, українофіли і соціалізм // Його ж. *Вибране*. Київ, 1991. С. 387

³⁵ О. Грушевський. Михайло Драгоманов і галицька молодь 1870-х рр. // *Україна*. 1926. Кн. 6. С. 44-45.

російського панславізму. У останній частині статті розгляну особливо цікавий приклад панславістської діяльності у Габсбурзькій монархії після австро-угорського компромісу – видання часопису “Славянская Заря”.

Ідеї часопису “Славянская Заря” (1867–1868)

Журнал був одним з наслідків Слов’янського з’їзду 1867 року у Москві. Серед 66 делегатів з’їзду було четверо русинів. Молодий журналіст та інженер з Відня Йосиф Лівчак (1839–1914) видавався найактивнішим у зв’язках із російською владою. З 1863 р. він видав у Відні кілька руських часописів, що коливалися між українофільством та русофільством. У 1865 р. він здійснив першу подорож до Варшави, Петербурга та Москви, після якої тримався головно лінії російського панславізму.

Науковці, що досліджували дискурс російських організаторів Слов’янського з’їзду у Москві, зауважили спроби запевнити слов’янських діячів у тому, що Росія не мала експансіоністських планів, а хотіла лише підтримувати російську мову як знаряддя культурної єдності слов’ян³⁶. І справді, перед з’їздом і після нього було декілька публічних заперечень з боку видатних представників російського панславізму бажання встановити політичну гегемонію Росії над майбутнім слов’янським союзом³⁷. Як стверджував у лютому 1867 р. Іван Аксаков, передумовою політичного було духовне та моральне об’єднання слов’ян³⁸.

Однак сферу політики не полишили повністю. Якийсь “Константинів план” (тобто план великого князя Константина) таємно обговорювався серед окремих слов’янських гостей (зокрема у колі галицьких русинів Якова Головацького та Йосифа Лівчака, чеських гостей, самого Константина, його помічників та Міхаїла Каткова). Цей план передбачав створення ще однієї слов’янської держави на західних кордонах Російської імперії – династійно пов’язаної із Романовими західнослов’янської імперії, структура якої ґрунтувалася б на федеративному принципі, і що підтримувала б російську політику. Були згадки, що до

³⁶ С. Никитин. *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*. С. 156-259.

³⁷ М. В. Petrovich. *The Emergence of Russian Pan Slavism*. P. 243.

³⁸ Ibid. P. 252; J. D. Morison. *Katkov and Pan Slavism*. Pp. 428-429.

складу цієї уявленої імперії мали б увійти поляки та чехи, тож її мабуть бачили як спадкоємицю Австро-Угорщини³⁹. Вже згаданий Й. Лівчак також окремо зустрівся із російським міністром освіти Д. А. Толстим, після чого отримав дотацію на заснування російського журналу у Відні – часопису “Славянская Заря”⁴⁰. Часопис почав виходити у липні 1867 року.

“Славянская Заря” розвивала специфічну версію російського панславізму, підтримуючи ідею національного об’єднання австрійських слов’ян через російську літературну мову, і постулюючи постання слов’янської держави під правлінням Габсбургів, що була б окремою від Росії, але російськомовною. Ця західнослов’янська держава стала б природньою союзницею Росії⁴¹. Цей задум містив елементи традиційного австрославізму, але в першу чергу він був продовженням планів, що обговорювалися на Слов’янському з’їзді у Москві. Схоже, “Славянская Заря” оприлюднила “Константинів план” у такій формі, щоб він зберіг фасад лояльності щодо Габсбургів. План схвалили його російські спонсори. Надалі про задум федеративної слов’янської Австрії, що стала б союзницею Росії, Катков писав у “Московских ведомостях” ще у 1870–1871 рр.⁴²

Однак до кінця травня 1868 року з’явилося лише 20 чисел “Славянской Зари”. Публікація часопису припинилася, оскільки кількість передплатників була дуже низькою, а Московський слов’янський комітет не знайшов ресурсів для його фінансування після того, як урядове фінансування

³⁹ С. Никитин. *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*. С. 196-197; J. D. Morison. *Katkov and Panslavism*. P. 428; M. Tanty. *Panslavism, carat, Polacy: Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*. S. 103.

⁴⁰ M. Tanty. *Panslavism, carat, Polacy: Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*. S. 117, 225, 229-231; V. A. Wendland. *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848–1915*. S. 433.

⁴¹ За її програмою див. *Золотая Грамота*. Відень, 1867. Ч. 17. С. 139-140. Щодо російської фінансової підтримки часопису “Славянская Заря”, див. *Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского: 40-80 годы XIX в.* / Сост. В. Матула, И. Чуркина. Москва, 1975. С. 372; а також мою статтю: Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2002. Вип. 37/2. С. 106-118.

⁴² J. D. Morison. *Katkov and Panslavism*. P. 431.

вичерпалося⁴³. Вочевидь, неспроможність російських панславистів заснувати централізовану організацію на зустрічі слов'янських діячів у Празі в травні 1868 р. знизилася інтерес росіян до видання часопису.

Життя й смерть “Славянской Зари” детально відображені у листуванні отця М. Раєвського із Нілом Поповим, професором Московського університету та секретарем Московського слов'янського комітету. Спроба о. М. Раєвського переконати професора Н. Попова та Московський слов'янський комітет відновити видавництво журналу у серпні 1868 р. зазнала невдачі⁴⁴. Цікавим чином, з листування випливає, що журналом керував К. Климкович, який, на великий подив громадськості, був другим редактором журналу від самого початку.

Приклад К. Климковича яскраво демонструє як, через різкі зміни на політичному ландшафті Габсбурзької монархії, погляди численних галицько-руських громадських діячів коливалися між супротивними уявленнями слов'янської єдності. У одному з перших чисел часопису К. Климкович написав передовицю із промовистою назвою “Чи повинне існувати малоросійське питання?” Він закликав до об'єднання усіх слов'янських народностей у “одну велику культурну націю”. За К. Климковичем, ті діячі слов'янського руху (разом з українофілами), які свідомо намагалися розділити слов'янські нації, діяли всупереч власним інтересам. К. Климкович знав, як дошкулити прибічникам української ідеї. Він стверджував, що український національний рух не мав перспектив, оскільки розпочався не з історичної необхідності, а з навмисної імітації західних та південних слов'ян⁴⁵.

⁴³ Водночас дивним і промовистим є те, що про видання “Славянской Зари” навіть не згадується у загалом дуже детальному й ретельному радянському дослідженні діяльності Слов'янських благодійних комітетів: С. Никитин. *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*. С. 156–259.

⁴⁴ Государственный архив Российской Федерации (Москва). Фонд 1750 (“Славянское благотворительное общество”). Опись 1. Ед. хр. 72 (“Переписка Славянского благотворительного общества с разными лицами и учреждениями”). Л. 26–30 (лист о. М. Раєвського до Н. Попова, 4 серпня 1868 р.). Опубліковано у : О. Середа. Епізод з історії поширення російських панславистських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік). С. 115–118.

⁴⁵ К. Г. Климкович. Следует ли быть малорусскому вопросу? // *Славянская Заря*. 1867. 12 августа. № 2. С. 37–43.

Однак К. Климкович був не єдиним видатним українофілом, задіяним у цьому панславістському журналі. У першому числі “Славянской Зари” був надрукований лист М. Костомарова, який хотів на власний лад реінтерпретувати програму часопису. У своєму листі М. Костомаров критикував ту версію панславізму, що вимагала залучення усіх слов’ян у Російську імперію (крок, на його думку, “неможливий і шкідливий”), і підтримував ідею створення окремої слов’янської держави або низки держав на захід від Росії. Він стверджував, що поширення російської мови не повинно стати на заваді розвитку інших слов’янських мов (під якими, можливо, мав на увазі – але прямо не згадував – і українську мову, використання якої на той час вже обмежував Валуєвський циркуляр), а російською мовою слід послуговуватися лише як мовою спілкування між слов’янами⁴⁶. Як показує цей приклад, слов’янські ідеї отримували різну інтерпретацію у залежності від політичного контексту, і навіть застосування панславістської риторики дозволяло зацікавленим діячам просувати власні національні плани.

Низка описаних вище випадків демонструє, що категорію “слов’янський” не можна сприймати за есенціалістську та “об’єктивну”. Натомість, “слов’янська ідея” постає змінним поняттям, що зазнавало перетворень у публічних дискурсах. У 1860-х роках декілька конкуруючих слов’янських ідей несли за собою різні національно-політичні плани. Винайдений та оспорюваний характер цих ідей особливо увиразнювався у контексті польсько-російського суперництва і значною мірою зосереджувався на землях, що їх заселяло українське (руське) населення. Як польська, так і російська версії слов’янофільства чи панславізму передбачали для галицьких русинів роль важливих союзників, що допоможуть витіснити суперників із уявної ідеальної слов’янської території. Зростаюче відчуття модерного націоналізму визначало, як слов’янський світ та його політичне майбутнє уявляли зацікавлені національні діячі.

З іншого боку, слов’янські ідеї дозволяли їх прихильникам не поривати цілковито із польською чи російською

⁴⁶ Н. Костомаров. Корреспонденция // *Славянская Заря*. 1867. 13 июля. Программа. С. 18-22.

культурними сферами⁴⁷, тож відповідні російські чи польські версії панславізму добре узгоджувалися із русофільським та полонофільським трактуванням руської ідентичності. Якщо мислителі “романтичної доби” мусили довести, що існування їхніх націй виправдовувала їхня місія “на службі універсального поступу людства”⁴⁸, слов’янський світ надавав вигідні паннаціональні рамки, своєрідний мікросвіт, який дозволяв краще пояснити роль нації. Також, тоді як візії національної незалежності були вже присутніми у політичній уяві руських національних активістів того часу, уявлення про слов’янську федерацію все ще вважалися значно реалістичнішими. Таким чином, питання національної ідентичності галицьких русинів у цей період часто сприймалися у світлі змінної логіки слов’янської спорідненості, визволення та єдності.

Авторизований переклад з англійської мови Павла Грицака

⁴⁷ Цей аргумент добре розвинено у статті Йоганнеса Ремі.

⁴⁸ A. Walicki. Adam Gurovski: Polish Nationalism, Russian Pan Slavism and American Manifest Destiny. P. 1.

Наукове видання

Середа Остап

**МІЖ ПОЛЬСЬКИМ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВОМ
ТА РОСІЙСЬКИМ ПАНСЛАВІЗМОМ.
СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗВИТОК СЛОВ'ЯНСЬКИХ ІДЕЙ
СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ (РУСЬКИХ)
ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ
ПІДАВСТРІЙСЬКОЇ ГАЛИЧНИНИ
У 60-Х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Художньо-технічні редактори –
Богдана Пікулик, Дмитро Савінов

Художник – Василь Роган

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4

Підписано до друку 19.12.2012 р.
Формат 60х90/16. Гарнітура «Palatino Linotype».
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 2,75.